

УДК: 339.727

В.О. Аніщенко

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА ЗА ДОПОМОГОЮ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті обґрунтована пропозиція щодо використання еколого-економічного ситуаційного аналізу для відпрацювання концептуальних положень щодо впровадження екологічного менеджменту на вітчизняних підприємствах.

In this article the grounded suggestion is in relation to the use of ekologo-ekonomichnogo situational analysis for working off conceptual positions on introduction of ecological management as for domestic enterprises.

Ключові слова: екологічний менеджмент, система екологічного менеджменту підприємств, еколого-економічний аналіз, ситуаційний аналіз, екоекспертиза, екологічна діагностика, екологічний маркетинговий аналіз, екоаудит, міжнародна система стандартів ISO 14000.

Управління, яке відповідає потребам і особливостям екологічного виробництва, побудованого на пріоритетах забезпечення цивілізованої життєдіяльності людини через збагачення природи, розвитку тих її якостей, які дозволяють людині відчувати себе частиною цієї природи і досягати високої якості життя і гармонії свого розвитку, називається екологічним менеджментом.

Результати аналізу публікацій із проблем теорії екологічного менеджменту провідних вітчизняних і зарубіжних вчених О. Балацького [6], І. Бистрякова [9], Б. Данилишина [7], В. Лук'янихіна [8], Л. Мельника [10], В. Трегобчука [10], С. Харічкова [8] та інших показали, що процес прискорення запровадження екологічного менеджменту на вітчизняних підприємствах гальмується не тільки через нестачу фінансових коштів на підприємствах, необхідних для запровадження системи екологічного менеджменту (СЕМ), а й недостатньо висвітлені з погляду концептуальних підходів, які є прерогативою методологічних засад екологізації загальної теорії менеджменту й опрацювання стандартів у сфері СЕМ, щодо практичного переходу вітчизняних підприємств на еколого-орієнтоване управління [2].

Саме тому метою статі є розширення пропозицій щодо вдосконалення концептуальних засад для практичного втілення СЕМ у життєдіяльність вітчизняних підприємств.

Важливою проблемою формування і реалізації еколого-економічної стратегії держави є оцінювання стану екології в різних секторах економіки і на всіх її рівнях, зокрема на рівні підприємства. Про це свідчать вимоги нещодавно введеного в дію документа «Стратегія державної екологічної політики України на період до 2020 року» [5].

Реалізація національної екологічної політики вимагає здійснення еколого-економічного аналізу (ЕЕА) господарської діяльності. ЕЕА є також одним із головних інструментів оцінювання екологічно стійкого розвитку підприємств та етапом, який передедує ухваленню оптимальних управлінських рішень.

Еколого-економічний аналіз має багатоаспектний, комплексний характер і об'єднує такі складові частини [1; 3; 5]: екологічна експертиза; екологічна діагностика; ситуаційний аналіз; екологічний маркетинговий аналіз; екологічний аудит.

Екологічна експертиза в Україні — вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам експертиз всіх проектів і документації, що фінансуються на рівні галузі, а також ситуацій і об'єктів, що мають загальногалузеве значення. На рівні підприємства служба екологічної експертизи повинна діяти в межах компетенції конкретного підприємства і бути складником органу управління підприємством [10].

Важливою складовою частиною еколого-економічного аналізу є екологічна та еколого-економічна діагностика. Діагностика — це перший етап процесу впровадження, покращення екологічної діяльності підприємств, у результаті якого визначаються і формулюються першочергові завдання, які підлягають виконанню під час розроблення і реалізації комплексу конкретних заходів з охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Екологічна діагностика безпосередньо орієнтована й на визначення характеру різних порушень у разі відхилення від ходу виробничого процесу від екологічних нормативів і вимог щодо потенційного виникнення значних проблемних ситуацій, оцінку диспропорцій між виробництвом продукції і економічно значущими проблемами охорони навколишнього середовища для підприємства.

Мета екологічної діагностики — формування та аналізування своєчасної й достатньої об'єктивної інформації про можливості й інтенсивність розвитку негативних наслідків впливу господарської діяльності, виробництва на навколишнє природне середовище, вміння априорі правильно виявити й оцінити еколого-економічні проблемні ситуації для подальшого поглибленішого їх аналізування. Загальні завдання діагностики такі:

- виявлення, аналізування й оцінювання проблемних екологічних ситуацій, сценаріїв їх розвитку та визначення екологічних збитків довікллю в результаті тих або інших змін у виробничій діяльності, стані природних екосистем;

- розкриття, аналізування основних тенденцій еколого-економічного розвитку підприємства, перспективних напрямків підвищення ефективності та екологічності виробництва, відтворювальних процесів [6];

- обґрунтування стратегічних рішень із регулювання екологічної діяльності та розроблення напрямів реалізації відповідних заходів.

Вважаємо, що екологічна діагностика повинна здійснюватися лише на рівні підприємства в межах відповідної функціональної служби [4].

Еколого-економічний ситуаційний аналіз орієнтований на аналітичне дослідження наявної екологічної діяльності підприємства на базі конкретних (виявлених) ситуацій. Він спрямований на виявлення можливості регулювання, корегування слабких її ознак, які обумовлюють наявність еколого-економічних проблем (виявлених на етапі еко-

лого-економічної діагностики). Тому ситуаційний аналіз включає й розгляд конкретної інформації про те, де виникли порушення у сфері екологічної діяльності, на якому виробничому рівні вони перебувають.

У разі еколого-економічного ситуаційного аналізу необхідно оцінити, яка інформація буде достатньою, щоб на її основі зробити конкретні висновки про розв'язання виявлених проблем та визначити конкретні заходи щодо критичної екологічної ситуації. Цей аналіз, як процес поглиблення напрямів еколого-економічної діагностики, орієнтований також на виявлення та ліквідацію причин виникнення екопорушень, проблемних ситуацій у сфері природокористування [8].

Основними завданнями еколого-економічного ситуаційного аналізу є:

- аналіз (характеристика) екологічної діяльності підприємства, природокористування щодо розв'язання конкретної еколого-економічної проблеми або ситуації;
- розроблення стратегії екологічної діяльності (поведінки) для ліквідації й попередження небезпечних еколого-економічних ситуацій [10];
- обґрунтування оптимальних «екологічних» рішень щодо здійснення комплексу організаційно-технічних, господарських, соціальних заходів екологічного характеру;
- контроль за виконанням екологічних рішень та здійснення своєчасного їх координування для ліквідації негативних еколого-економічних обставин і факторів.

На нашу думку, екологічний ситуаційний аналіз повинен здійснюватися на рівні підприємства відповідною функціональною службою. Однак у структурі управління вітчизняними підприємствами існують служби охорони природи, охорони праці та забезпечення екобезпеки на підприємстві, в яких зазвичай працюють люди не завжди економічно освічені, що впливає на односторонність обґрунтування управлінських рішень щодо здійснення природоохоронної діяльності на підприємстві. Тому вважаємо, що необхідно або додатково навчати персонал таких служб (тобто направляти їх на отримання знань з екологічної економіки та екологічного менеджменту й аудиту), або переглядати склад персоналу і проводити заміну новими спеціалістами, які мають відповідну освіту.

Екологічний маркетинг (маркетинговий аналіз) — це комплекс заходів у галузі управління виробничо-збутовою діяльністю підприємства, що орієнтують виробництво і збут на одержання прибутку за рахунок задоволення потреб і запитів споживачів у разі додержання екологічних, соціальних, економічних інтересів суспільства. Головне завдання екомаркетингу — формування і розвиток ринку екологічних товарів для ліквідації протиріч між економічним розвитком, збереженням і подальшим покращанням якості довкілля.

Екологічний маркетинговий аналіз на підприємстві включає [5]: аналізування екологічно орієнтованої кон'юнктури ринку; оцінювання можливостей побудови екологічно орієнтованої моделі господарського розвитку виробничої системи; аналізування виробництва, просування і реалізації екологічно якісних товарів.

Екологічний аудит в Україні знаходиться на етапі становлення. Це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що передбачає збирання та об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Екоаудит можна проводити щодо підприємств загалом або стосовно окремих видів їх діяльності.

Екологічний аудит почали проводити з метою: надання допомоги діловим колам в управлінні довкіллям; зниження ризиків фінансового ринку; підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку; посилення природоохоронної діяльності; залучення приватного капіталу у промисловість і енергетику; перевірки безпеки виробництва і надання допомоги з її забезпечення; визначення характеру і масштабів екологічних проблем у галузі охорони здоров'я.

Актуальність екоаудиту як самостійного виду незалежного контролю вже безсумнівна. Він визначається як одним із перспективних напрямів природоохоронної діяльності. Екологічний аудит в Україні, який проводиться для забезпечення дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища під час діяльності, має такі завдання:

- збирання достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта та формування на її основі висновку екоаудиту;
- встановлення відповідності екоаудиту вимогам чинного законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екоаудиту;
- оцінювання впливу діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього середовища;
- оцінювання ефективності, повноти й обґрунтованості заходів з охорони навколишнього природного середовища на об'єкт екоаудиту.

З погляду необхідності процесів екологізації вітчизняних підприємств [9], прискорення формування на підприємствах систем екологічного менеджменту відповідно до вимог міжнародних стандартів серії ISO 14000 [7], впровадження в діяльність підприємств екологічних інновацій різного виду, типу, формату, пропонуємо наявну концепцію виробничого менеджменту доповнити елементами екологічної спрямованості (рис. 1). Це означає, що кожна структурна підсистема підприємства буде мати складники, що відповідають вимогам екологічності технологій і процесів, тобто екобезпечності, ресурсо- та природоохорони тощо.

До компонентів зовнішнього середовища системи належать: макросередовище, інфраструктура регіону, мікросередовище підприємства. Компоненти входу — методичні, нормативні, проектно-конструкторські й інші документи, сировина, матеріали, комплектувальні вироби, енергія, нове обладнання, нові трудові ресурси, інформація. На виході — продукція (роботи, послуги) відповідної кількості, якості, екологічності, ресурсомісткості, поставлена (виконана) у встановлені строки.

Компонентами цільової підсистеми керівної системи є: підвищення рівня екологічності та якості продукції, робіт і послуг, що виконуються, ресурсозбереження, розширення ринків збуту, екологічний та організаційно-технічний розвиток виробництва, соціальний розвиток колективу, охорона і покращення якості природного середовища [2].

До забезпечувальної підсистеми входять такі компоненти, як методичне, ресурсне, інформаційне і правове забезпечення.

Функціональна підсистема передбачає маркетинг, зокрема екологічний; планування; організацію процесів, зокрема екологічну діагностику; облік і контроль, зокрема внутрішній екологічний аудит; мотивацію; регулювання, зокрема екологічну експертизу.

Компоненти підсистеми управлінських рішень: управління персоналом, соціологія і психологія менеджменту, розроблення і реалізація управлінського рішення, аналіз прийняття рішень, зокрема екологічний, ситуаційний, та прогнозування прийняття рішень.

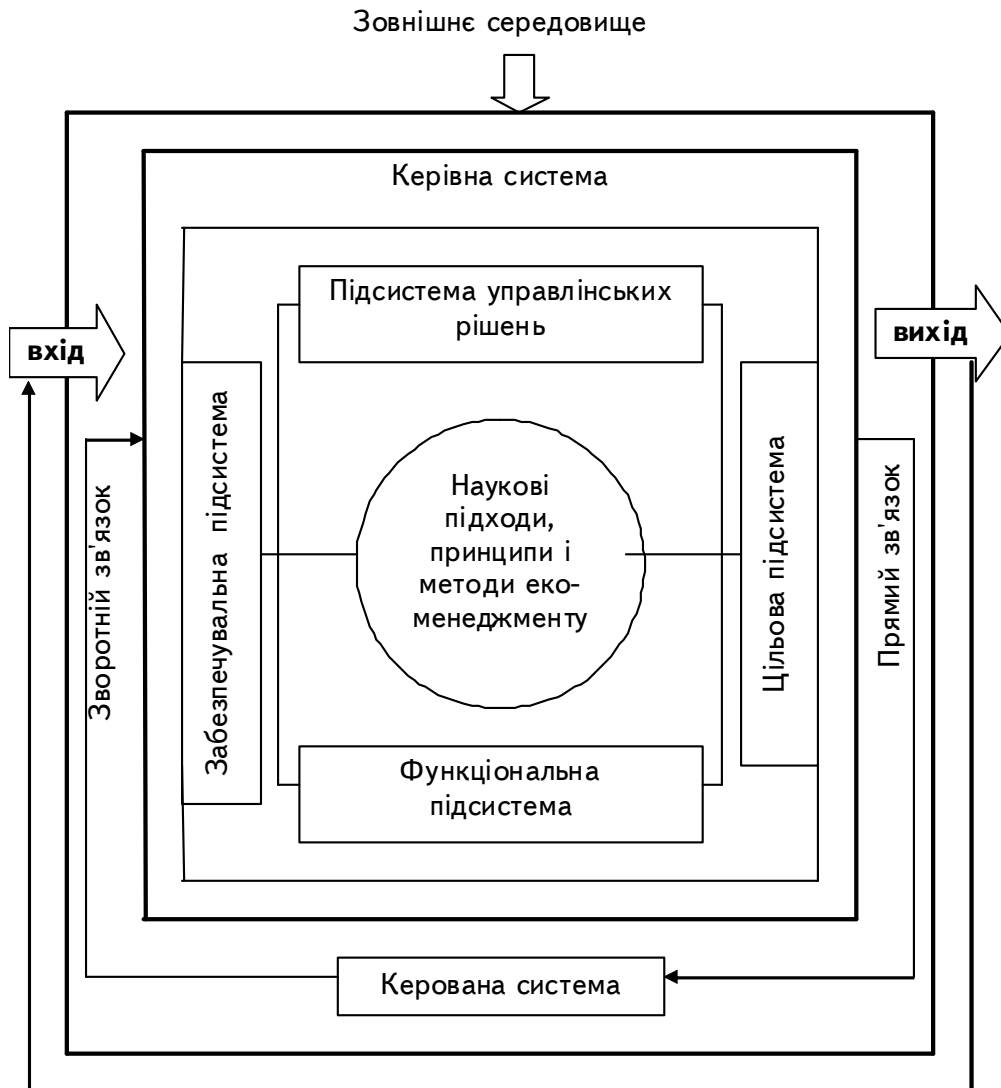

Рис. 1. Структура системи екологічного менеджменту підприємства (авторська розробка)

Як бачимо, окреслена концепція відрізняється від концепції виробничого менеджменту підприємства екологічною складовою частиною, зокрема введенням елементів еколого-економічного аналізу.

Отже, важливим для екоменеджменту, на нашу думку, є визначення системи менеджменту, зокрема виробничого менеджменту, як системи наукових підходів і методів менеджменту, цільової, забезпечувальної, функціональної та управляючої підсистем, що сприяє прийняттю й реалізації конкурентоспроможних рішень. Вважаємо, передусім це стосується керівної системи підприємства. Крім того, на нашу думку, для назви «управляюча підсистема» більш адекватною з позицій екологізації економіки є назва «підсистема управлінських рішень», а розглянуті концептуальні засади формування системи екологічного менеджменту підприємств із застосуванням еколого-економічного ситуаційного аналізу є загальною теоретичною базою для подальшого формування методології та розробки конкретних методик впровадження екологічного менеджменту на вітчизняних підприємствах.

1. *Аніщенко В.О.* Еколого-економічний аналіз в системі управління природокористуванням на підприємстві / В.О. Аніщенко, В.Г. Маргасова // Актуальні проблеми економіки.— 2007.— № 6.— С. 39–47; 2. *Аніщенко В.О.* Еколого-інноваційна діяльність підприємства як засіб забезпечення його економічної безпеки / В.О. Аніщенко, В.Г.Маргасова, А.В. Роговий // Науковій праці Національного університету харчових технологій.— 2008.— № 26.— С. 3–11; 3. *Аніщенко В.О.* Екологічний аудит: сутність та необхідні шляхи його впровадження в Україні на сучасному етапі розвитку соціо-еколого-економічних відносин / В.О. Аніщенко, В.Г. Маргасова, Т.А. Гоголь // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету: Економічні науки.— Випуск 19. Частина 2.— 2008.— С. 177–183; 4. *Аніщенко В.О.* Інноваційне управління соціо-еколого-економічними системами (теоретико-методологічний аспект) / В.О. Аніщенко, Т.А. Гоголь, О.Г. Гончаренко // Формування ринкових відносин в Україні.— 2010.— № 9 (112).— С.110–115. 5. *Аніщенко В.О.* Сутність та роль економічного механізму управління промисловим підприємством як соціо-еколого-економічною системою в контексті сталого розвитку / В.О. Аніщенко, Л.В. Олійник // Науковий вісник ЧДІЕУ.— 2011.— № 3 (11).— С. 78–85; 6. *Балацький О.* Екологічний менеджмент: проблеми і перспективи становлення та розвитку / О. Балацький // Економіка України.— 2000.— № 5.— С. 67–73; 7. *Данилишин Б.М.* Екологічна складова політики сталого розвитку: монографія / Б.М. Данилишин.— Донецьк: Юго-Восток, ЛТД, 2008.— 256 с.; 8. *Лукьянихин В.А.* Экологический менеджмент: принципы и методы: монография / В.А. Лукьянихин, Н.Н. Петрушенко.— Сумы: Университет. книга, 2004.— 407 с.; 9. *Хвесик М.А.* Інноваційні доміанти сталого розвитку України / М.А. Хвесик, І.К. Бистряков // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку: науково-практичний журнал.— 2011.— № 2.— С. 188–199; 10. *Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник / за заг. ред. Л.Г. Мельника, М.К. Шапочки.— Суми: Університетська книга, 2007.— С. 516–741.*